

Kriza János és az 1868. évi emlékszinat¹

Magyarországon a Bach rendszer bukását követő években az önkényuralom korszakát jellemző „passzív ellenállást” felváltotta egy cselekvő politikai magatartás. Mivel azonban nyílt politikai összejövetelekre nem volt lehetőség, különféle, elsősorban kulturális megemlékezések sora, ill. kiemelkedő személyiségek temetési szolgáltatottak alkalmat a közös demonstrációra, a nemzeti érzés kifejezésére, erősítésére. A történelmi múltra (régiségre) való visszaemlékezés, a népi kultúra felelevenítése, a magyar nyelv, tánc, zene ápolása mind ennek részét képezte.

Ezeknek a megemlékezéseknek a sorában elsőként 1859-ben az Akadémia által Kazinczy születésének 100. évfordulójára rendezett ünnepség említhető. Ezt követően Erdély városaiban is rendeztek hasonló Kazinczy-emlékesteket. Az unitárius egyház 300. évfordulójára rendezett ünnepsége is bizonyos szempontból beleillik ezeknek a megemlékezéseknek a sorába, emellett egyházpolitikai célokat is szolgált.

Dolgozatomban egyfelől a 300 éves megemlékezés megszervezésének körülményeit vizsgálom, másfelől elemzem az ünnepség szimbolikáját: melyek voltak azok az általánosan használt elemek, amelyek a közösség identitásának megerősítésében szerepet játszottak.

Az unitárius egyház életében is fontos korszaknak tekinthetjük az 1860-as éveket, ugyanis hosszú idő után ekkor ülhetett össze újra a püspökválasztó zsinat. Aranyosrákosi Székely Sándor püspöknek 1852-ben bekövetkezett halála után ugyanis a Habsburg abszolutista kormány kilenc éven keresztül nem engedte meg az unitáriusoknak, hogy egyházfőt válasszanak, jóllehet 1853-tól 1859-ig hat alkalommal is felterjesztették kérésüket.²

Ferenc József császárnak 1860. október 20-án kiadott diplomája,³ mely a Habsburg Birodalom uralma alá tartozó országok életének alkotmányos alapok-

¹ Elhangzott 2011. június 27-én Kolozsváron, a Kriza János születésének 200. évfordulóján rendezett konferencián.

² Lásd: 1859. augusztus 28-án Kolozsváron tartott Zsinati-Főtanács Jegyzőkönyve 3. jkv. sz. Lelőhely: Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára (a továbbiakban: EUEGyLt).

³ Az októberi diploma az egyes országok számára széles körű autonómiát helyezett kilátásba, és Magyarországon is visszaállította az alkotmányt, a Magyar Kancelláriát és a Helytartótanácsot. A hadügy és a külügy azonban az uralkodó kezében maradt. Az okta-

ra való visszahelyezésére tett kísérletet, az unitárius vezető elitet cselekvésre ösztönözte. Mindenekelőtt Káli Nagy Elek főgondnok nevét kell megemlítenünk, aki az Egyházi Képviselő Tanácshoz 1861. február 3-án kelt levelében indítványozta, hogy báró Kemény Ferenc kancellár útján most már egyenesen a császártól kérjék a püspökválasztó zsinat összehívásának engedélyét.⁴

A kérvényre azon év áprilisában érkezett válasz, és ebben az állt, hogy a császár: „Erdély N. Fejedelemségét 1847-ik évig folytonosan élvezett törvényes állásába visszahelyezni méltóztatott, s miután e legfelsőbb kegyelmes Királyi Diploma értelmébe teljes jogerejébe visszalépett..., a bevett vallásoknak szabad választás útján betöltendő s fejedelmileg megerősítendő püspökségeik alatti szabad gyakorlata biztosítva van, a kérelmes vallási község püspöke megválaszthatása iránti jogos gyakorlatába azonnal visszahelyezendő, s az említett püspöki választás szokott úton és módon elintézendő.”⁵ Ennek értelmében, kilenc év után, 1861. július 1-jén a tordai Zsinati Főtanácson a 97 leadott szavazatból 63-mal Kriza János kolozsvári első papot, Kolozs-Doboka köri esperest, kollégiumi tanárt az unitárius egyház 22. püspökének választották.⁶

Az Egyházi Képviselő Tanács 1864. június 12-én tartott ülésén fogalmazódott meg először az a gondolat, hogy mivel az unitárius vallás „Erdélybe lett törvényes bevételének háromszáz éve nem sokára betelik, ...ezen oly nevezetes esemény emlékének megünnepléséről ideje korán gondoskodni kellene.”⁷ A Képviselő Tanács Kriza püspököt és Káli Nagy Elek főgondnokot felkérte arra, hogy tegyenek javaslatot „miképpen lehetne sz. vallásunk háromszáz éves életének emlékét maradandólag és a vallásos élet ébresztésére kihatólag megújítani.”⁸ Gál Kelemen szerint Krizát és Nagy Eleket diákkoruktól életük végéig (a püspök 1875-ben, a főgondnok 1878-ban halt meg) szoros baráti viszony fűzte egymáshoz.⁹ Együttes

tás nyelve a magyar lett. A magyar országgyűlés a birodalmi tanács intézményét, mint a magyar állam szuverenitását csorbító tényezőt, 1861-ben elutasította. Lásd: Gál Kelemen: Káli Nagy Elek élet- és jellemrajza. Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 3. Kolozsvár, 2003. 94–98.

⁴ Uo. 98.

⁵ 1861. április 28-án tartott Egyházi Képviselő Tanács Jegyzőkönyve 155. jkv. sz. EUEGYLt.

⁶ 1861. június 30. és július 2. között Tordán tartott Zsinati-Főtanács Jegyzőkönyve. 16. jkv. sz. EUEGYLt.

⁷ 1864. június 12-én tartott Egyházi Képviselő Tanács Jegyzőkönyve. 176. jkv. sz. EUEGYLt.

⁸ Ua.

⁹ Gál Kelemen: Káli Nagy Elek élet- és jellemrajza. Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 3. Kolozsvár, 2003. 107.

munkájuk eredménye tükröződik az ünnep előkészítésére tett javaslatukban is, amelyet augusztus 28-án terjesztettek az EKT elé.

A két egyházvezető az 1868-as ünnepség megszervezésének indokát érthető módon történeti argumentációval támasztotta alá, de ugyanakkor nagyon világosan látták, hogy az 1568-as lelkiismereti szabadság és vallási türelem kihirdetése nem volt azonos az Unitárius Egyház törvényes becikkelyezésével. Ahogy fogalmaztak: *„rendesen az 1568-ik évi január 6-án Tordán hozott országos törvénytől számítják a sz. vallásunknak Erdélybe bevett vallásul elfogadtatását, de nagyon tévedne az, aki azt hinné, hogy ekkor az unitária vallás mint ilyen, formászerűen becikkelyezett volt, mert az Isten igéje szabad hirdetésén s a hit miatti üldözés tilalmán kívül nem mondott ki a törvény egyebet, s mégis e törvéynél fogva kezdett a már azelőtt is fejlődésnek és terjedésnek indult unitária vallás Erdélyben jogosan létezni.”*¹⁰ Fontos tehát hangsúlyoznunk, hogy míg Krizáék a nevezetes 1568-as törvényből egyértelműen az olvasták ki, hogy az nem kialakult egyházi szervezetről beszél, hiszen mai szóhasználattal élve a különböző felekezetek még a konfesszionalizálódás időszakát élték, addig az őket követő évtizedekben éppen a 300. évforduló megünneplésének is köszönhetően, toposzként épült be, elsősorban az unitárius köztudatba, hogy 1568-ban lezárt dogmarendszerrel és struktúrával megalakult az unitárius egyház. Ez a már-már mitikus magasságokba emelt toposz még a huszadik század második felében is erőteljesen tartotta magát.¹¹

Az egyetemes egyház ünnepségét az 1868. évi pünkösdre tűzték ki. A püspöki és főgondnoki javaslaton végigvonul az a gondolat, hogy a megemlékezést meg kell óvni minden üres tüntetéstől, felekezeti türelmetlenségtől. Ennek a rendezvénynek, ahogy fogalmaztak *„nem szabad vallásunk szellemével úgy sem egyeztethető fitogtatásképpen, sem pedig felekezetesség vagy egyes ember ünnepélyként tűnni fel, s éppen ezért egy bizonyos napra határozandó külön templomi ünnepélyt tartani nem helyes, hanem a pünkösöd innepe különben is az apostoloknak az Isten Sz. lelke által lett felvilágosítása innepe lévén, ez lesz legméltóbb alkalom az azért való hálaadásra is.”*¹² Elrendelték, hogy pünkösdkor mindegyik eklézsiában alkalmi egyházi ének, ima és prédikáció hangozzék el. Továbbá Tordán

¹⁰ 1864. szeptember 4–5. Kolozsváron tartott Egyházi Főtanács Jegyzőkönyve. 7. jkv. sz. EUEGYLt.

¹¹ A demitizálásról elsősorban Balázs Mihály tanulmányát érdemes elolvasni: „A hit... hallásból lészön.” Vallásszabadság és bevett vallások (receptae religiones) Erdélyben a 16. században. In: Uő. Felekezetiség és fikció. Bp., 2006. 11–36.

¹² 1864. szeptember 4–5. Kolozsváron tartott Egyházi Főtanács Jegyzőkönyve. 7. jkv. sz. EUEGYLt.

rendes zsinat tartását tüzték ki „melynek szertartásai és külsőségei azonban a szokottól ne különbözzenek, s maradjon ez egyházi gyülekezet csak vallásközönségünk kegyeletes emlékeztetője anélkül, hogy azzal mások figyelmeztetése vagy pedig a másoknak való látványnyújtás céloztatnék s az ez alkalommal való hálaadást jellemezze a vallás és lelkiismeret szabadságához méltólag a legteljesebb keresztényi türelem, s a többi vallások közötti csendes és nyugodt megférésszellem, s ez egyházi ünnepély csakis vallásközönségünknek a múlt időkre saját vallásos belkörében való hálás visszaemlékezés léendvén, semmiképpen nem lesz szabad annak üres tüntetéssé, s céliránytalan hánykolódássá fajulnia.”¹³ Az eredeti célkitűzésükben tetten érhető az óvatosság és a pragmatikus szándék.

Az ünnepség mellett Krizaék javasolták két könyv megjelentetését, hogy „állandóbb emlék”-et is állítsanak. Az egyik egy népszerű hittani munka, amely vagy Szentábrahámi Mihály: *Summa Universae Theologiae Christianae secundum Unitarios* magyar nyelvű kivonata lehetett volna, vagy annak mentén egy új dolgozat. A másik könyv az unitárius egyház története volt, amelyet a külföldi unitáriusok történetével és az egyház hivatalnokainak, előjáróinak, papjainak, tanárainak, valamint tanítóinak névsorával lehetett volna kiegészíteni.

A művek kiadásával kapcsolatban a következő év június 11-én tartott EKT-ülésen úgy határoztak, hogy pénz hiányában csak az egyháztörténet megírására hirdetnek pályázatot 300 forint jutalomdíjjal, ugyanakkor a könyv kiadási és nyomdai költségének levonása után az eladásból befolyt összeg is a szerzőé lesz.¹⁴ Az EKT továbbá Kriza püspököt felkérte arra, hogy írjon egy imádságot és egy himnusz-szöveget, amelyet a pünkösdkor tartott megemlékezéseken az egyházközségben elmondanak és elénekelnek.¹⁵

Az ünnepség megrendezésének idején az unitáriusok helyzetét jól jelzi, hogy míg az 1867-es kiegyezést követő 1868. évi országos költségvetés a többi felekezeteket állami támogatásban részesítette, az unitáriusokat meg sem említette. Az EKT egy bizottságot hozott létre, hogy kivizsgálják a hír valódiságát, és tegyenek javaslatot a kialakult helyzet megoldására. A bizottság az 1868. május 6-i EKT ülésén azt javasolta, hogy államsegély ügyében forduljanak kérelemmel az országgyűléshez, melynek szövegét még aznap meg is fogalmazták.¹⁶ A felirat-

¹³ Uo.

¹⁴ 1865. június 11-én Kolozsváron tartott Egyházi Képviselő Tanács Jegyzőkönyve. 195. jkv. sz. EUEGyLt.

¹⁵ 1868. január 12-én Kolozsváron tartott Egyházi Képviselő Tanács Jegyzőkönyve. 14. jkv. sz. EUEGyLt.

¹⁶ 1868. május 6-án Kolozsváron tartott Egyházi Képviselő Tanács Jegyzőkönyve. 125., 128. jkv. sz. EUEGyLt.

ban első helyen szerepelt az egyház 300 éves történelmére való hivatkozás „*Erdélyben már ezelőtt háromszáz évvel a lelkiismeret és vallásszabadság országos törvényül kimondatván az erdélyi alkotmányoknak azóta híven és féltékenyen őrzött egyik alapját képezi, ez adott már ezelőtt három századdal nyilvános és törvényesen biztosított létezését unitária vallásunknak is.*”¹⁷ Ezt követően az 1847–48-ik évi pozsonyi országgyűlés XX. törvénycikkét idézték, amely az unitárius vallást Magyarországon is törvényesen elismerte, valamint megállapította az ország területén levő felekezetek egyenlőségét és viszonyosságát. Ezen országos törvények alapján továbbá kijelentették „*teljesen biztosítottnak hittük s hisszük szent vallásunkat, hogy annak az állam általi javadalmazásban való részesülésre szintoly jogosultsága van, mint a törvényesen bevett többi vallásoknak*”¹⁸, és az államsegélyből ki nem zárható. A kérvényben felsorolták egyházuknak a társadalomban, az oktatásban betöltött szerepét, és reményüket fejezték ki, hogy sérelmüket orvosolni fogják vallásközönségük megnyugtatására.

Ezt követően intenzív lobbizás indult az unitárius ügy ismertetésére és pártfogók keresésére. Az egyházi vezetés ugyanis úgy értékelte a történeteket, hogy az unitáriusok befelé fordulása miatt a Szent Korona valamennyi országában törvényesen elismert felekezetet sem a kormány, sem a széles nyilvánosság nem ismeri. A felterjesztést 500 példányban kinyomtatták, és ebből Káli Nagy Elek főgondnok által 400-at eljuttattak Berde Mózsá belügyminiszteri osztálytanácsos és országgyűlési képviselő hitrokonukhoz, hogy szétossza azt képviselőtársai között. Berde, aki 1865 és 1872 között volt az országgyűlés tagja, nyilvánosan csak egyszer szólalt fel, akkor is az unitáriusok ügyében, 1868. május 23-án, amikor benyújtotta az unitáriusok segély iránti kérését.¹⁹ Nagy Elek főgondnok a Berdehez eljuttatott felterjesztésről jelentést tett az EKT-nak, amelyben így fogalmazott: „*sajnosan tapasztalván, hogy vallás-közönségünk hátra tétele s az államsegélyből való kirekesztés nagy részben annak is tulajdonítható, mert vallásunk állása körülményei s viszonyai a kormány előtt legkevésbé sem ismeretesek.*”²⁰ Ugyanakkor arról is beszámolt, hogy Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszternek, Deák Ferencnek és más országgyűlési küldötteknek az unitáriusoktól ő külön egy ismertetőt, valamint az egyház törvényes jogai melletti előterjesztést készített és juttatott el, amelyet 150 példányban szintén kinyomtatott.

¹⁷ Uo. 128. jkv. sz.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Benczédi Gergely: Berde Mózsá életrajza. Bp., 1901. 30.

²⁰ 1868. május 24-én Kolozsváron tartott Egyházi Képviselő Tanács Jegyzőkönyve. 146. jkv. sz. EUEGYLt.

Az unitáriusok előjárói mellett Ferencz József kolozsvári első pap, a Pesten megjelenő Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1868. május 17-i számában a szélesebb nyilvánosság elé tárta egyházának helyzetét. Írásának bevezető gondolataiban a szerkesztő Ballagi Mórt szólította meg: *„örömmel tapasztalom, hogy felül-emelkedve a felekezetiesség határain, nem ez vagy ama confessio, hanem az igazság érdekében küzd, s lapjának irányt nem a hiu tömjénezés, hanem a szabad szellemnek teendő szolgálat nemes vágya ad: e meggyőződésből kiindulva, bátor vagyok egész tisztelettel felkérni, legyen szíves lapjában eme soraimnak egy kis helyet adni; mert – lelkemre mondom – én is igazságos ügyben kívánok szót emelni, mely bár legközelebről saját hitfelekezetemet illeti, merem állítani, hogy közös ügy, melytől a rokonszenvet senki sem tagadhatja meg, ki a testvériség és egyenlőség dicső eszméit nemcsak száján hordozza, hanem szívében is érzi.*”²¹ Ferencz József cikkében ugyanazt az érvrendszert találjuk, amely fellelhető az EKT országgyűléshez küldött felterjesztésében, illetve Berde Mózes felszólalásában. Nevezetesen mindhárom szövegben helyet kapott egyrészt a megszenvedett 300 éves unitárius múlt toposzainak felemlgetése, másrészt hivatkozás arra, hogy az egyház jogos létezését a törvényhozás sosem vonta kétségbe, sőt 1848-ig többször is megerősítette. Történeti múltjuk ellenére 1868-ban a nemzeti kormány mégis *„készül megírni a szomorú jelentést: volt és nincs.*”²²

Az unitárius ügy melletti lobbinak az lett az eredménye egyfelől, hogy az országgyűlés 5000 forint államsegélyt szavazott meg és ez az összeg az elkövetkező években lassan emelkedett. Másfelől Buzogány Áront, a kolozsvári unitárius kollegiumi tanárát kinevezték 1868. június 18-án vallás és közoktatásügyi minisztériumi titkárnak, aki ebben a pozícióban egyházát (is) képviselhetette.²³

Ilyen előzmények után került sor Tordán 1868. augusztus 30–31. között arra a zsinati-főtanácsra, ahol az unitárius egyház megünnepelte fennállásának 300. évfordulóját. Az eredeti célkitűzés, miszerint *„belkörben”* ünnepelnek, már nem volt aktuális. Az egyháznak a nagyobb nyilvánosság előtt is meg kellett mutatnia magát.

A következőkben az emlékünnepély kultikus szokásrendjét vizsgálom, amelyhez forrásként a Keresztény Magvetőben közzétett tudósítás szolgál.²⁴ Az

²¹ Ferencz József: Unitáriusok az 1868-iki országos költségvetésben. In: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 14. évf. 20. sz. 1868. május 17. 39.

²² Uo.

²³ Ferencz József: Buzogány Áron. Életrajz. In: KerMagy 1895. 30. évf. 75.

²⁴ Lásd Háromszázados jubileum. In: KerMagy 1868. 4. évf. 1–10.; A háromszázados jubileumhoz. Uo. 236–252.

elemzés szempontjainál Dávidházi Péter kutatásaira támaszkodom, aki a Shakespeare-kultuszról írott könyvében három csoportra osztja a világi kultusz körébe sorolható jelenségeket. *„A kultusz mint beállítódás bizonyos szellemi vagy anyagi értékek rajongó, mértéket nem ismerő, mindenekfölötti tisztelete, tehát teljes és feltétlen odaadás, mely imádata tárgyát minden szóba jöhető vád alól eleve felmenti; mint szokásrend szentnek tekintett helyek fölkereséséből, ereklyék gyűjtéséből, szövegek áhítatos gondozásából, szent idők megünnepléséből, szertartásokon való részvételtől és életszabályozó előírások betartásának igyekezetéből áll; mint nyelvhasználat pedig túlnyomórészt olyan (magasztaló) kijelentésekben ölt testet, melyeket sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet, mert részletes tapasztalati ellenőrzésükre nincs mód.”*²⁵

A Keresztény Magvető megemlékező szövegei jórészt olyan narratívák, amelyek nem a helyszínen, az ünnepségen hangzottak el, emiatt lényeges többletinformációkat is tartalmaznak az ünnepi beszédekhez képest. Hiszen tájékoztatniuk kellett azokról a térbeli és időbeli koordinátákról, körülményekről, amelyek között felolvasták vagy elmondták az ünnepi beszédeket. Emelkedett, patetikus hangvételük pedig felidézi azt a beszédmódot is, amely meghatározta az ünnep légkörét.

A kultusz szokásrendi elemei közé tartozik a megemlékezés előkészítése és az emlékünnepe forgatókönyve. A kultusz működése szempontjából jelentős a helyszín, Torda kiválasztása, amely egyfajta „szent helynek” számított az unitáriusok számára, s számít a mai napig, ahová, azóta is elzarándokolnak a hívek különböző emlékünnepek alkalmával. A megemlékező vagy az alkalomra összeállított, kiadott kötet, emlékkönyv is fontos elemként épülhet be egy ünnepi szokásrendbe, de ebben az esetben a várva-várt történeti mű nem készült el.

Az emlékünnepe forgatókönyve kapcsán azok a szokásrendi elemek, amelyeket a továbbiakban ismertetni fogok, tökéletesen beleillenek abba a sémába, amelyet Praznovszky Mihály általánosan érvényesként állapított meg az irodalmi kultusz kialakulásának időszakára, de amely lényegében napjainkig is változatlan maradt. Praznovszky Mihály a magyar irodalmi kultusz megjelenését az 1855–1865 közötti időszakra teszi, és legfőbb sajátosságaként politikai eredetét és motiváltságát említi. Arról van szó, hogy a kiemelt periódusban a politikai cselekvés lehetőségétől megfosztott nemzet számára egyfajta önigazoló pótcse-

²⁵ Dávidházi Péter. „Isten másodszülöttje”. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza. Gondolat. Bp. 1989. 5. Lásd még M. Bodrogi Enikő: Az emlékünnepe mint kultikus mozzanat: az unitárius egyház megalakulásának 300. évfordulója. In: Erdélyi Múzeum 2008. 1–2. sz. 44–55.

lekvés volt az irodalmi események szervezése. Az a politikai indíttatás állt ezek mögött, hogy a dicsőség csak részben az ünnepeltté, részben a népé, a nemzeté, „*amely soha nem feledkezhet meg önmaga erkölcsi erejéről*”²⁶, és ha alkalma lenne rá, a politika terén is lelkesen cselekednék. Tulajdonképpen még az emlékünnepekre leírására használt frazeológia sem sokat változott az elmúlt több mint másfél évszázad alatt. Olyan ismétlődő elemekkel találkozunk itt, amelyek együtt vagy külön-külön, de minden esetre beépülnek a hasonló rendezvényekbe. Ilyen például az istentisztelet, amellyel általában a megemlékezés kezdődik (vallásos rendezvényen ez magától értetődik, de világi megemlékezések esetében is igen gyakori), maga az emlékünnepe, a táncmulatság, amely rendszerint az ünnepséget követi, és hajnalig tart. A kettő között szokott lenni a díszebéd vagy ünnepi vacsora, lakoma. Ezeknek a kötetlenebb programoknak a keretében kaptak helyet a felköszöntők és a tóztok. Színházi előadás is hozzátartozott a rendezvényekhez, ez néha helyettesíthette magát az emlékünnepet is.

Az 1868-as ünnepség bemutatása a Keresztény Magvető hasábjain annyira eleven és részletes, hogy azok is részesülhettek a megemlékezés hangulatából, akik nem tudtak személyesen ott lenni (ez általában jellemző a kultikus események bemutatására). Olyan beszédmódról van tehát itt szó, amely az olvasókat is bevonja, és az ünneplő közösség tagjává teszi.

A kétnapos zsinatot augusztus 30–31-én tartották. Kriza János püspök már a megelőző napon, augusztus 29-én délután Tordára utazott, „*több szekérből álló díszes kísérettől követve*”. Teátrális mozzanatok sokasága kíséri mindvégig az ünnepet. Az egyház főpásztorát már útközben köszöntötték a túri és a komjászegi lakosok, a szolgabíró, Csipkés Albert vezetésével. Tordához közeledve, a Dobogón lovas bandérium fogadta a püspököt, és a város főhadnagya, Szigethi Csehi Sándor üdvözölte, örömét fejezve ki, hogy a nevezetes ünnepnek épp Torda városa adhat otthont. Ígéretet tett arra, hogy a város lakói, felekezeti hovatartozástól függetlenül, versengenek majd a vendégszeretben. Az, hogy a különböző felekezetűek együtt ünnepelnek, többször előfordul a tudósításokban, amely a tudatos nyitást tükrözi. A szerzők jóleső érzéssel állapíthatták meg, hogy az ünnepség idején elcsitulnak a különböző felekezetek közötti nézeteltérések, sőt, el-lenségeskedések: „*Zsinati szent gyűlésünk különös örömmel vette e meglepő üdvözlöt [ti. az evangélikus püspökét] egy hazai protestáns testvér felekezettől, mellyel háromszáz év viszontagságait együtt élte át. Ha voltak idők, mikor a mostoha viszonyok olykor hidegséget s tartózkodást gerjesztettek közinkbe, annál több-*

²⁶ Praznovszky Mihály: „A szellemdiadal ünnepei.” A magyar irodalom kultikus szokásrendje a XIX. század közepén. Mikszáth. Bp. 1998. 126.

re becsüljük ez alkalmat, midőn szerető jobbukat nyújtják felénk, s ez által ünnepegyünk egy kedves és felejthetetlen bényomással gazdagabbá tették. Legyenek meggyőződve lutheránus testvéreink, hogy barátságukat becsülni tudjuk s szívből viszonzozzuk.”²⁷ A testvér szó itt a keresztyén önazonosság és egymáshoz tartozás megnyilatkozásaként kap hangsúlyt. E mozzanat jelentőségét az is mutatja, hogy a Keresztyén Magvető közli az evangélikusok levelét, és közvetlenül utána azt a köszönő választ is, amelyet még a zsinat idején megfogalmaztak, és elküldtek az evangélikus konzisztóriumnak.

A díszmenet megérkezésekor harangok zúgtak minden templom tornyában, és „nagy sokaság” üdvözölte az utcán a díszvendéget. A kultusz kutatás az ünnepek jellemzőjének tekinti, hogy a beszámolókból nem említenek pontos lélekszámot²⁸: sokaságról, tömegről beszélnek, vagyis a homály, a bizonytalanság eszközét használják kultuszfelhajtó erőként. Tulajdonképpen nincs is jelentősége annak az ünneplők, a „beavatottak” számára, hogy a közösség tagjainak számát pontosan tudják, számukra az a fontos, hogy erősítsék a csoportidentitás érzését. A püspököt szállásán is fogadták a város előljárói, „a megyei hatóság érdemes főispánjával”, báró Kemény Györggyel az élen, az Aranyos-Torda egyházkör vezetői, „s az Erdély minden részeiből érkezett egyházi tanácsosok serege”.²⁹

Ezután istentiszteletet tartottak a templomban, ahol hálát adtak a jelenlevők azért, hogy egybegyűlhettek ünnepelni. Az este következő mozzanata kevésbé formális keretek között zajlott, lényege a szórakozás és az együttlét megélésének öröme volt. Nézzük, hogyan írja ezt le a szemtanú: „Estve a város önként világitott, s az utcákat a vendégsereg nyüzsgése tette zajossá. Régi ismerősök, kik évtizedek óta nem találkoztak, aggastyánok, kik szorongó szívvel várták e napot, ifjak, teli szent elhatározásokkal, és egy szép női sereg, kik napokig utaztak szülőkkel, férjeikkel, hogy e gyülekezet általuk is díszesebb legyen, kereste és üdvözölte egymást száz meg száz csoportokban. A közös érzés mintegy tükrözéséül ott ragyogtak a megyeház transparentjén e szavak: **hatszabadság, testvériség, egyetértés**. Csak késő éjjel lett nyugodt a város, mely ennyi vendéget rég nem fogadott kebelébe.”³⁰

Az egymáshoz tartozás érzése nemcsak a különböző társadalmi rétegek, különböző korosztályok és a más-más felekezetűek együtt-ünneplésében nyilvánul

²⁷ KerMagv 1868. 4. évf. 238.

²⁸ Az esti színielőadás résztvevőinek lélekszámáról annyit közöl a beszámoló, hogy „zsúfolt” volt a terem, az utcákon jelenlevő esti tömegről pedig azt, hogy „a vendégsereg nyüzsgése” tette elevenné a várost, illetve „száz meg száz” csoportba verődtek. Végül azt is megtudja az olvasó, hogy ennyi vendég rég nem volt a városban.

²⁹ KerMagv 1868. 4. évf. 237.

³⁰ Uo.

meg, hanem a közösségi tevékenységek gyakorlásában is. Egy lokális közösség nyilvánul meg az ünnep során: a helyi dalárda vagy dalárdák énekelnek, a helyi műkedvelők adnak elő színdarabokat, szavalnak, zenélnek. A programok a közös esztétikai élmény mellett erősítik a kohéziós erőt az ünneplő közösségben. Az ünnepi érzés nemcsak arra az eseményre irányul, amelyre emlékeznek, hanem magára az ünneplő közösségre is, amely egyben önmagát is ünnepli. Az ehhez hasonló ünnepekről szóló leírásokban mindig kiemelt szerepet kap a díszes asszonysereg leírása, amely mintegy dekoratív velejárója a rendezvénynek. A fentebb idézett szöveg utal arra is, hogy a hölgyek hosszú, fáradságos utat tettek meg (azaz áldozatot hoztak), hogy részt vehessenek az ünnepségen.

A tulajdonképpeni szinat másnap, augusztus 30-án reggel 9 óra körül kezdődött és 31-én délután ért véget.

30-án délelőtt a templomi szertartáson „*az esős idő dacára nem csak a templom volt zsúfolásig tele, hanem külső környezete is*”.³¹ Az ünnepség Kriza János *Hymnus* című versével kezdődött (amelyet a szerző erre az alkalomra írt, és amelyet pünkösdkor is elénekeltek a gyülekezetekben), amelyet az *Isten áldd meg a magyart* dallamára énekeltek az egybegyűltek. Ebben a vallási és a nemzeti identitás egyidejű kifejezését láthatjuk, ugyanis a nemzeti himnusz dallamát egyesítették az unitárius püspök szövegével, amely a felekezeti erősítést szolgálta. Ezután egyházi beszédek és imák következtek, melyek központi témája a hit- és lelkiismereti szabadság múltja, jelene és jövője volt. A püspök beszédében „*költői szép vonásokkal festvén egyfelől a múltnak viszontagságait, másfelől azt az örömet s biztató kilátást, melyekkel e zsinatot, milyent még unitárius nevet viselő keresztény soha nem ért, megünnepelhetjük*”.³² A beszámolóból azt is megtudjuk, hogy három és fél órát tartott az istentisztelet, de a közönség ennek ellenére nem fáradt ki, mivel a lelkesedés minden más érzést felülmúlt benne. A közebed után újabb istentisztelet következett.

Másnap, 31-én délelőtt papszentelést is tartottak, és ugyanúgy, mint az előző napon, az érdeklődőknek csak egy része juthatott be a templomba, olyan nagy volt a tömeg.

Értesülünk még arról is, hogy a zsinat mindkét napján a közebed a megyeházához tartozó casino-teremben volt, ahol 300 lélek számára terítettek asztalt. Kultikus számmá lett a 300, és tudatosan vagy „tudatalatt” ennyi embert ültettek le: „*Itt voltak az egyházi tanácsosok s más vallású notabilitások. A karzatot nőkoszorú díszesítette. Az öröm s lelkesültség itt vett nyílt folyamat, mit a pohárköszön-*

³¹ Uo. 244.

³² Uo. 245.

tések folyvást fokoztak.”³³ Az első poharat a püspök emelte a királyra és királyné-
ra, amit kitörő éljenzés, „*mozsárdörgés*” és zene követett. Ezután a magyar királyi
minisztériumért, gróf Péchy Manó erdélyi királyi biztosért, a püspökért és a fő-
gondnok urakért stb. mondtak tósztokat, ugyancsak „*mozsárdörgés*” és zene kí-
sérétében. Utána a hazát, a hitszabadságot, a (vallási)türelmet, a testvériséget él-
tették. A Keresztény Magvető tudósítója a „*szebb jelenetek*” közé sorolja azokat,
amikor a református és római katolikus egyházi képviselők „*emeltek testvéries
poharat az unitárizmusért, unitárius püspökért és unitárius egyházért*”.³⁴ John
James Tayler, a londoni Manchester New College unitárius teológiai akadémia
igazgatója, az angol unitáriusok képviselője is tósztot mondott a külföldi
„*hitrokonok nevében*”, és a tudósító nem kis büszkeséggel emelte ki, hogy a kül-
honiak felnéznek az erdélyi unitáriusokra, akiknek történelme jóval gazdagabb,
mint az övéké: „*Ők, mint ifjabb testület, bámulattal és tisztelettel hajolnak meg
előttünk, kiket három század tövises útain láttak rendületlenül és lankadatlan
buzgalommal áthatolni*.”³⁵ Az a harc, amelyet az erdélyi unitáriusok folytattak év-
századokon keresztül, nemcsak a vallás terén mutatkozott meg, hanem a társa-
dalom, a polgári alkotmányosság szélesebb mezején is. Ebben a kijelentésben
olyan társadalmi öntudat nyilatkozik meg, amely a világ valamennyi liberális
gondolkodású emberével egy csoportba sorolja azokat, akik felekezeti önazonos-
ságukat tekintve unitáriusok, nemzetiségükre nézve magyarok és ugyanakkor
erdélyiek.

Az alapítványi támogatások megajánlása az ünnepek egyik lényeges esemé-
nye volt. A tordai zsinaton is több „*áldozatkész lélek*” tett különböző összegű
megajánlást egyházi és iskolai célokra. Ezek közül Berde Mózsá, Kelemen Benjá-
min, Paget Károlyné és özvegy Fejér Mártonné nevét említik meg. Azért, hogy az
ünneplő közösségnek is alkalma legyen bekapcsolódni ebbe a rituális áldozatho-
zatalba, gyűjtést szerveztek a székelykeresztúri gimnázium épületének kibővíté-
sére, amelyre azon nyomban össze is gyűlt hétezer forint. A zsinati főtanács maga
zárta a jótékonyági gesztusok sorát, földrajzi térképeket ajándékozva száz falusi
iskolának.

Az egybegyűlteknek a zsinat mindkét napján lehetőségük volt szórakozni is.
Kirándulást szerveztek Torda vidékére és a Tordai-hasadékba, a sóbányába, ame-
lyet ünnepi világításba borítottak az alkalom tiszteletére, színelőadáson, hang-

³³ Uo. 246.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

versenyen, táncvigalmon vehettek részt a jelenlevők, és még tűzijáték is emelte a rendezvény hangulatát.

Összegezéséként megállapíthatjuk, hogy az unitárius egyház fennállásának 300. évfordulóján rendezett emlékünnepély tökéletesen beilleszkedik a 19. század derekán kialakuló és a magyar társadalomban egyre fontosabb szerepet játszó világi kultuszok keretébe. Ugyanakkor az egyháznak azt a törekvését, miszerint „*belkörben*” kívánt ünnepelni, egy aktuálpolitikai esemény új irányban és cél felé vezette, amelyet Kovács Lajos püspök, a zsinat jelentőségeként aposztrofált, nevezetesen, hogy „*tulajdonképpen ez alkalommal lépett ki egyházunk a maga teljes súlyával a nagy nyilvánosság elé, és tette magát a testvérfelekezetek körében ismertté.*”³⁶

³⁶ Dr. Kovács Lajos: *Emlékezés Kriza János püspökre, halálának 100. évfordulóján.* In: *KerMagv* 1975. 81. évf. 100.